

TOIMINTA JA HALLINTO 2007:20

*Kansalaisvaikuttamisen
politiikkaohjelman loppuraportti*

OIKEUSMINISTERIÖN TOIMINTA JA HALLINTO 2007:20

*Kansalaisvaikuttamisen
politiikkaohjelman loppuraportti*

OIKEUSMINISTERIÖ
HELSINKI 2007

ISSN 1458-6436
ISBN 978-952-466-588-9 (nid.)
ISBN 978-952-466-589-6 (PDF)
Oikeusministeriö
Helsinki

KUVAILULEHTI

OIKEUSMINISTERIÖ

Julkaisun päivämäärä
31.3.2007

Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri)		Julkaisun laji Loppuraportti	
ohjelmajohtaja Seppo Niemelä ylitarkastaja Maria Wakeham		Toimeksiantaja Oikeusministeriö	
		Toimielimen asettamispäivä 17.4.2003	
Julkaisun nimi Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman loppuraportti			
Julkaisun osat			
<p>Tiivistelmä</p> <p>Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma toimi hallitusohjelman (2003-2007) mukaisesti kansallisen demokratiahankkeena, joka edisti aktiivista kansalaisuutta, kansalaisyhteiskunnan toimintaa, kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja edustuksellisen demokratian toimivuutta. Poikkihallinnollisen politiikkaohjelman puitteissa toteutettiin lukuisia kansalaisvaikuttamista edistäviä hankkeita useissa ministeriöissä sekä yhteistyössä kansalaisyhteiskunnan ja tiedeyhteisön kanssa.</p> <p>Tärkeimmät politiikkaohjelman aikaansaamat uudistukset liittyivät kansalais- ja demokratiakasvatuksen tehostamiseen, kansalaisyhteiskunnan ja hallinnon vuorovaikutuksen parantamiseen, kunnallisen demokratian edistämiseen ja valtuuston paremman toiminnan mahdollistamiseen sekä säädöspolitiikan tarpeen arvioimiseen.</p> <p>Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma panosti erityisesti demokratian tietopohjan vahvistamiseen ja sitä koskevan indikaattoritiedon pysyvän keräämisen järjestämiseen. Politiikkaohjelma kehitti suunnitelman sellaiseksi demokratiapolitiikaksi, jolla julkinen valta voi perustuslain mukaisesti edistää kansalaisten yhteiskunnallista osallistumista ja vaikuttamista.</p> <p>Demokratian ongelmiin ei ole nopeasti vaikuttavia lääkkeitä, vaan tarvitaan pitkäjänteistä työtä yhteisten tavoitteiden hyväksi. Tämä edellyttää sekä ministeriöiden välistä pysyvää yhteistyötä että yhteistyötä kansalaisyhteiskunnan kanssa. Tätä jatkossa koordinoi oikeusministeriön perustettava demokratian vastuualue.</p>			
Avainsanat: (asiasanat) Demokratia, kansalaisvaikuttaminen, kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma, tasa-arvo			
Muut tiedot (Oskari- ja HARE-numero, muu viitenumero) OM 5/012/2003, OM016:00/2003			
Sarjan nimi ja numero Oikeusministeriön toiminta ja hallinto 2007:20		ISSN 1458-6436	ISBN 978-952-466-588-9 (nid.) 978-952-466-589-6 (PDF)
Kokonaissivumäärä	Kieli suomi	Hinta	Luottamuksellisuus julkinen
Jakaja Oikeusministeriö		Kustantaja Oikeusministeriö	

PRESENTATIONSBLAD

JUSTITIEMINISTERIET

Utgivningsdatum
31.3.2007

Författare (uppgifter om organet: organets namn, ordförande, sekreterare)		Typ av publikation Slutrapport	
Programdirektör Seppo Niemelä överinspektör Maria Wakeham		Uppdragsgivare Justitieministeriet	
		Datum då organet tillsattes 17.4.2003	
Publikation (även den finska titeln) Slutrapport av politikprogrammet för medborgarinflytande (Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman loppuraportti)			
Publikationens delar			
Referat			
<p>Politikprogrammet för medborgarinflytande var enligt regeringsprogrammet (2003–2007) ett nationellt demokratiprojekt som främjade aktivt medborgarskap, det civila samhällets verksamhet, medborgarnas möjligheter till samhällspåverkan och en fungerande representativ demokrati. Inom ramen för det tväradministrativa politikprogrammet verkställdes vid flera ministerier samt i samarbete med det civila samhället och vetenskapsamfundet flera projekt som främjade medborgarinflytandet.</p> <p>De viktigaste reformerna som politikprogrammet skapade hänförde sig till att effektivisera medborgar- och demokratifostran, att förbättra växelverkan mellan det civila samhället och förvaltningen, att främja den kommunala demokratin, att möjliggöra en bättre verksamhet av fullmäktige samt att bedöma behovet av författningspolitik.</p> <p>Politikprogrammet för medborgarinflytande satsade speciellt på stärkande av demokratins faktaunderlag och ordnande av permanent samling av indikatoruppgifter som gäller den. Politikprogrammet utvecklade en plan för en sådan demokratipolitik med vilken det allmänna enligt grundlagen kan främja medborgarnas samhälleliga deltagande och påverkande.</p> <p>Det finns inga snabbverkande mediciner mot demokratins problem utan det behövs långsiktigt arbete för gemensamma mål. Detta förutsätter samarbete mellan ministerierna och med det civila samhället. Detta samarbete koordineras i fortsättningen av ansvarsområdet för demokratin som inrättas vid justitieministeriet.</p>			
Nyckelord Demokrati, medborgarinflytande, politikprogrammet för medborgarinflytande, jämlikhet			
Övriga uppgifter (Oskari- och HARE-numren, andra referensnumren) OM 5/012/2003, OM016:00/2003			
Seriens namn och nummer Justitieministeriet, Verksamhet och förvaltning 2007:20		ISSN 1458-6436	ISBN 978-952-466-588-9 (häft.) 978-952-466-589-6 (PDF)
Sidoantal	Språk finska	Pris	Sekretessgrad offentlig
Distribution Justitieministeriet		Förlag Justitieministeriet	

SISÄLLYSLUETTELO

1 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman tavoitteet.....	2
1.1 Demokratian tila.....	2
1.2 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman luonne.....	3
1.3 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman yhteiset toimenpiteet	3
1.4 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman organisaatio.....	5
1.4.1 Ministeri-, virkamies- ja tukiryhmät.....	5
1.4.2 Hankkeet, tapahtumat ja tiedotus.....	6
2 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman toteutus ministeriöissä	6
2.1 Kansalais- ja demokratiakasvatus.....	7
2.1.1 Opettajankoulutus.....	7
2.1.2 Kansalaiskasvatus kouluissa	8
2.1.3 Vapaa sivistystyö.....	9
2.2 Kansalaisyhteiskunta.....	9
2.3 Kansalaisvaikuttaminen.....	10
2.4 Edustuksellinen demokratia.....	11
2.4.1 Kunnallinen demokratia.....	11
2.4.2 Edustuksellinen demokratia	13
3 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman ja jatkotoimien arviointia.....	14
3.1 Kansallinen demokratiahanke.....	14
3.1.1 Tavoite 1: Kansalais- ja demokratiakasvatus.....	15
3.1.2 Tavoite 2: Kansalaisyhteiskunta.....	15
3.1.3 Tavoite 3: Kansalaisvaikuttaminen.....	16
3.1.4 Tavoite 4: Edustuksellinen demokratia.....	16
3.2 Demokratiapolitiikan hallinto	16
3.2.1 Demokratiapolitiikan tarve.....	16
3.2.2 Ministeriöiden yhteistyö.....	17
3.2.3 Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunta.....	17
4 Lähteet.....	18
5 Liite 1.....	23

1 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman tavoitteet

Hallitusohjelman mukaan kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma oli kansallinen demokratiahanke. Sen tuli vahvistaa kansalaisten osallisuutta ja vaikuttamista sekä parantaa demokratian toimivuutta. Hallitusohjelma korosti useita kehittämiskohteita, erityisesti koulua, kansalaisyhteiskuntaa, vaikuttamisen tasa-arvoisuutta ja demokratia-asioiden hallintoa.

Vuosittain päätettävissä hallituksen strategia-asiakirjoissa hallitus täsmensi politiikkaohjelman tavoitteita. Hallitusohjelma tiivistyi (1) kansalaiskasvatusta, (2) kansalaistoimintaa ja -yhteiskuntaa, (3) kansalaisten ja hallinnon vuorovaikutusta sekä (4) edustuksellisen demokratian toimivuutta koskeviksi tavoitteiksi, jotka toimivat tämän raportin runkona.

Hallitusohjelman lisäksi ohjelman sisältöön vaikuttivat muissa Pohjoismaissa toteutetut demokratian tutkimus- ja kehittämishankkeet, joista teetettiin selvitys. (Mutanen, 2004) Demokratian ja aktiivisen kansalaisuuden kysymykset aktivoituivat vuosituhannen vaiheessa myös Euroopan unionissa, Euroopan neuvostossa sekä useissa jäsenvaltioissa. Merkittävää työtä tehtiin OECD:ssä ja sen Citizens as Partners -ohjelmassa.

Hallitusohjelma painotti äänestysaktiivisuuden kohottamista. Asiassa on kaksi koulukuntaa. Toisen mukaan äänestysaktiivisuuteen voidaan vaikuttaa merkittävästi vain vaalien välisillä toimilla, jotka vahvistavat kokemusta täysivaltaisesta kansalaisuudesta. Toisen käsityksen mukaan vaalit ovat erikoistilanne, joissa on mahdollista herättää yhteiskunnallista kiinnostusta. Politiikkaohjelma on toiminut molemmin tavoin.

Ohjelman pääpaino on ollut aktiivisen kansalaisuuden ja osallistuvan demokratian kehittämisessä. Ohjelman lopussa kokeiltiin myös aiempaa oleellisesti mittavampaa äänestämisen aktivointikampanjaa kevään 2007 eduskuntavaaleissa.

1.1 Demokratian tila

Suomi on ensimmäisten joukossa voinut juhlia sadan vuoden kokemusta maana, jossa vaalikelpoisuus ja äänioikeus ovat yleiset ja yhtäläiset. Demokratia Suomessa on vakaa ja sen perusteet myös kansainvälisten demokratiavertailujen mukaan ovat hyvässä kunnossa. Demokratian kannatus on korkeaa, yli 90 prosentin luokkaa. Poliitikkoihin ja virkamiehiin pidetään yhteyttä enemmän kuin useissa maissa. Silti jotkut kehityspiirteet herättävät huolta.

Kansalaisvaikuttaminen heikkenee kaikissa teollisissa maissa, mutta Suomessa nopeammin kuin esimerkiksi muissa Pohjoismaissa. Valtiollisissa ja kunnallisissa vaaleissa äänestävien prosenttiosuus on laskenut; Suomen äänestysaktiivisuus sijoittuu vakiintuneiden demokratioiden alimpaan kolmannekseen. Alle 40-vuotiaiden äänestäminen poikkeaa maan keskiarvosta heikompaan suuntaan enemmän kuin muissa Pohjoismaissa. Nuorimmista äänioikeutetuista vain puolet äänestää.

Sosiaalista pääomaa mitataan ohjelman kannalta tärkeiden sosiaalisen osallistumisen, yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja näistä syntyvän luottamuksen tunnusluvuilla. Merkittävää on, että suomalaiset luottavat toisiinsa. Hyvää on laaja sosiaalinen osallistuminen, mm. runsas vapaaehtoistoiminta ja vertaisapu. Lisäksi eurooppalaisessa vertailussa Suomessa on kohtuullisesti järjestötoimintaa ja sen määrä kasvaa.

Sen sijaan yhteiskunnallinen vaikuttaminen on pitkään heikentynyt. Enemmistö kansalaisista ei usko voivansa vaikuttaa. Kasvava ongelma on sosiaalisen pääoman epätasainen jakautuminen. Yhä tärkeämpi erojen selittäjä on koulutuksen pituus, mutta myös yleinen huono-osaisuus.

Yksityiskohtainen kuvaus demokratian tilasta on esitetty dosentti Sami Borgin politiikkaohjelmalle toimittamassa kirjassa Suomen demokratiaindikaattorit (2006) ja Tilastokeskuksen julkaisussa Sosiaalinen pääoma Suomessa – Tilastokatsaus (Iisakka, 2006).

1.2 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman luonne

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman toimisto on pyrkinyt tukemaan ministeriöiden hankkeita. Poikkihallinnollisuus on näkynyt siinä, että hankkeet ovat osa kokonaisohjelmaa, ne ovat olleet tietoisia toisistaan, esitelleet sisältöään toisilleen ja tehneet keskinäistä yhteistyötä tarpeen mukaan. Tässä yhteistyössä syntynyt sosiaalinen pääoma on ollut onnistumisen keskeinen elementti.

Demokratian lähtökohta on ihmisen tunnustaminen suvereeniksi kansalaiseksi, jolla on kyky muodostaa oma käsitys asioista, ottaa asioihin itsenäisesti kantaa sekä kyky tehdä päätöksiä ja toimia. Kansalaisvaikuttaminen riippuu perimmänsä kansalaisista itsestään. Tässä tiedot, taidot, arvot ja asenteet ovat tärkeitä.

Julkinen valta voi vaikuttaa aktiiviseen kansalaisuuteen pääasiassa luomalla vaikuttamisen edellytyksiä koulutuksen ja kansalaistoiminnan puitteiden säätelyn avulla sekä toimimalla kannustavasti kansalaisten ja hallinnon vuorovaikutuksen osapuolena.

Demokratialle ja kansalaisvaikuttamiselle ei voi tehdä samanlaisia tulostavoitteita kuin joillakin muilla politiikan alueilla. Muutosprosessit ovat hitaita ja hallituskausi on niissä lyhyt aika. Siksi oleellinen tavoite oli luoda ohjelman painoaloilla ajatuksellinen ja organisatorinen perusta, joka luo pohjan pitkäjänteiselle demokratiapolitiikalle. Työ demokratian ja kansalaisvaikuttamisen hyväksi pitää olla jatkuvaa.

1.3 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman yhteiset toimenpiteet

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman ohjelmajohtajan toimiston keskeinen tehtävä ja samalla tärkein politiikkaohjelman ohjauskeino oli hallituksen strategia-asiakirjan valmistelu ja siihen kuuluvan vaikuttavuusarvioinnin vuosittainen kokoaminen. Ministeriryhmän kokousten lisäksi ohjelman koheesiota on rakennettu ministeriöissä toimivien vastuuvirkamiesten kokouksilla ja hankkeita toteuttavien henkilöiden keskinäisillä tapaamisilla.

Ohjelma on voinut suunnata oman budjettinsa lisäksi vuosina 2005 ja 2006 rahoitusta ohjelmaan osallistuville ministeriöille. Eniten lisärahoitusta sai osallistuvan toimintakulttuurin ja yhteisöllisyyden kehittämiseen kouluissa. Sen ohella on tuettu kansalaistoiminnan tutkimuksen ja koulutuksen kehittämisen prosessia, kunnallisen demokratiatilinpäätöksen

kehittämistä, ajatuspajojen kokeilua, mediakasvatusta ja vaalitiedotusta. Lisäksi luotiin Kansanvalta.fi-sivusto ja uudistettiin Otakantaa.fi-keskustelufoorumi.

Ohjelma on tehnyt yhteistyötä Opetushallituksen koordinoiman Nuorten osallisuushankkeen kanssa erityisesti asioissa, jotka koskevat syrjäytymisvaarassa olevien nuorten kansalaisyhteiskuntaan kiinnittymistä.

Ohjelman koordinaatiossa keskeinen paino oli pitkään laiminlyödyn tutkimustiedon ja taustaselvitysten tuottamisella. Näin haluttiin saada kestävä pohja demokratian ja kansalaisvaikuttamisen kokonaisarviointille ja taustoittaa samalla ohjelman keskeisiä hankkeita. Samalla luotiin pohja sille, että demokratia-asioiden hallinto saa pysyvän ratkaisun. Ohjelman toimisto toteutti yleisen koordinaation ja hallinnon lisäksi seuraavia toimia.

Toimenpiteet

- Ohjelma teetti sukupuolinäkökulman valtavirtaistamisselvityksen (Genuine Network, 2004) ja tämän seurantatutkimuksen. (Saari, 2005)
- Ohjelma osallistui Vaalit ja demokratia Suomessa – tutkimushankkeen kustannuksiin (Paloheimo, 2005). Kansalaisvaikuttamisen tietopohjan ja demokratiaindikaattorien kehittämässä tehtiin pitkäaikaista yhteistyötä Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston ja alan tutkijoiden kanssa. Yhteistyön tulokset tiivistyivät demokratia-indikaattoreita käsittelevään kirjaan (Borg, toim. 2006) ja tiedemiesryhmän esitykseen indikaattoreiden seurannaksi.
- Kansalaisvaikuttamisen tutkimusta lisättiin myös muutoin tilaustutkimuksena ja vaikuttamalla Suomen Akatemian Valta-tutkimusohjelmaan.
- Median ja demokratian suhdetta käsittelevä tutkimus kehitti mm. ajatuksen viestinnällisistä perusoikeuksista. (Nieminen, Aslama ja Pantti, 2005)
- Eri maissa toimivista ajatuspajoista (think tank) tilattiin selvitys (Turunen, 2005), organisoitiin kokeilu kahdeksassa yhteiskunnallisissa sivistysjärjestöissä ja tuotettiin kokeilusta arviointiraportti. (Kervinen, 2006)
- Ohjelma järjesti yhteistyössä valtiovarainministeriön kanssa syksyllä 2006 sarjan pyöreän pöydän keskusteluja, joissa valotettiin kansalaisten, kansalaisjärjestöjen, hallinnon ja poliittisten päättäjien keskinäisiä suhteita. Erityisen tarkastelun kohteena oli ns. vetäytyvien kansalaisten osallistumismahdollisuuksien kartoittaminen. (Oikeusministeriön julkaisu 1/2007)
- Ohjelma tilasi opintokeskuksia ja kansanopistoja koskevan selvityksen niiden mahdollisuudesta tukea vähemmän koulutettujen ja syrjäytymisvaarassa olevien kansalaisyhteiskuntaan kiinnittymistä. Selvitys valmistui vuoden 2006 lopussa. (Törrönen & Kirstinä, 2007)
- Ohjelma tuki oikeusministeriön yhdessä eduskunnan kanssa 2.10.2006 järjestämää Demokratian ja säädöspolitiikan yhteys -juhlaseminaaria kustantaen sen valmistelua ja raportointia. Tilaisuuden suunnittelussa pyrittiin ottamaan huomioon tasa-arvo, toisaalta suhteessa seminaarin teemoihin ja toisaalta suhteessa kutsuttaviin alustajiin. (Paasilehto, toim., 2007)
- Ohjelma tuki YLE:n opetustelevisiion 10-osaisen Pykäliä ja purtavaa -ohjelmasarjan tuottamista vuonna 2005. Sarja on suunnattu maahanmuuttajille. Sen tarkoituksena on lisätä ymmärrystä Suomen kansalaisuuden vastuista, velvoitteista ja mahdollisuuksista vaikuttaa paremman yhteiskunnan puolesta.

- Ohjelma osallistui EU:n Kansalaisten Eurooppa -ohjelman ja sen suomalaisen toteutuksen valmisteluun.
- Oikeusministeriön organisaatioon valmisteltiin keväällä 2007 toimintansa aloittava demokratian vastuualue.
- Tammikuussa 2007 avattiin demokratian perustiedot sisältävä sekä osallistumista ja vaikuttamista tukeva Kansanvalta.fi-sivusto. Uudistettu Otakantaa.fi-keskustelufoorumi avattiin samaan aikaan ensiaskeleena laajemman kansalaisten ja hallinnon vuorovaikutuksen kehittämiseksi. Sivustot siirtyvät osaksi uutta demokratian vastuualuetta keväällä 2007.
- Ohjelma on julkaissut oikeusministeriön julkaisusarjoissa useita kymmeniä julkaisuja, selvityksiä ja raportteja. Lisäksi ohjelman hankkeet ovat tuottaneet ja ohjelma on tukenut lukuisia muita julkaisuja (ks. lähteet).

1.4 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman organisaatio

1.4.1 Ministeri-, virkamies- ja tukiryhmät

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaan osallistuivat opetusministeriö, oikeusministeriö sisäasiainministeriö, valtiovarainministeriö sekä valtioneuvoston kanslia. Ohjelman poliittisesta ohjauksesta vastasi ministeriryhmä, jonka puheenjohtajana toimi oikeusministeri. Ministeriöissä hankkeita hallinnoivat vastuuvirkamiehet. Ohjelman yleisestä koordinoinnista vastasi oikeusministeriöön sijoitettu ohjelmajohtajan toimisto. Toimistossa työskenteli koko ohjelmakauden ajan ohjelmajohtaja ja tämän avustaja. Lisäksi toimistossa työskenteli ohjelmakauden aikana lyhyemmissä jaksoissa useita muita henkilöitä niin asiantuntijan kuin avustajan tehtävissä.

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman toimiston keskeinen tehtävä ja samalla tärkein politiikkaohjelman ohjauskeino oli hallituksen strategia-asiakirjan valmistelu ja siihen kuuluvan vuosittaisen vaikuttavuusarvioinnin kokoaminen. Ministeriryhmän kokousten lisäksi ohjelman koheesiota rakennettiin vastuuvirkamiesten kokouksilla ja ajoittaisilla hankehenkilöiden tapaamisilla.

Ohjelman vastuuministerinä ja ministeriryhmän puheenjohtajana toimi oikeusministeri Leena Luhtanen (22.9.2005 saakka Johannes Koskinen). Ministeriryhmän jäseniä olivat opetusministeri Antti Kalliomäki (22.9.2005 saakka Tuula Haatainen), alue- ja kuntaministeri Hannes Manninen, kulttuuriministeri Tanja Saarela sekä toinen valtiovarainministeri Ulla-Maj Wideroos. Kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytykset -työryhmän asioissa ministeriryhmää laajennettiin ja kokouksiin osallistuivat vuonna 2006 ja 2007 lisäksi sosiaali- ja terveysministeri Tuula Haatainen sekä kauppa- ja teollisuusministeri Mauri Pekkarinen. Ministeriryhmän sihteerinä oli kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman ohjelmajohtaja Seppo Niemelä. Ministeriryhmä kokoontui hallituskauden aikana 15 kertaa, joista neljä oli ns. laajennetun ministeriryhmän kokouksia.

Ministeriryhmän asioita valmisteli vastuuministeriöiden virkamiehistä nimitetty virkamiestyöryhmä, jonka puheenjohtajana toimi kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman ohjelmajohtaja Seppo Niemelä. Virkamiesryhmän jäseniä olivat opetusministeriöstä kulttuuriasiainneuvos Kimmo Aaltonen, pääsihteerinä Tuomas Kurttila (15.6.2006 lähtien), korkeakouluneuvos Anita Lehikoinen (neuvotteleva virkamies Jorma Palola 13.7.2005 saakka) ja kehittämisspällikkö Leena Nousiainen (1.1.2005 lähtien) ja neuvotteleva

virkamies. Oikeusministerin vastuuvirkamiehinä toimivat vaalijohtaja Arto Jääskeläinen (lainsäädäntöjohtaja Matti Niemivuo 30.11.2004 saakka) ja viestintäjohtaja Pirkko Kauppinen. Sisäasianministeriöstä virkamiesryhmään osallistuivat projektipäällikkö Mika (30.9.2006 saakka) ja projektipäällikkö Inga Nyholm (1.10.2006 – 31.12.2006). Valtiovarainministeriötä edusti neuvotteleva virkamies Katju Holkeri. Valtioneuvoston kanslian edustajina olivat neuvotteleva virkamies Riitta Kirjavainen ja hallitusneuvos Auni-Marja Vilavaara. Virkamiesryhmän sihteerinä oli ylitarkastaja Maria Wakeham oikeusministeriöstä. Virkamiesryhmä kokoontui hallituskauden aikana 12 kertaa.

Ohjelman alkutaivalta avusti oikeusministeriöön perustettu tukiryhmä. Sen puheenjohtajana oli kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman ohjelmajohtaja Seppo Niemelä. Jäseniä olivat oikeusministeriöstä lainsäädäntöneuvos Eero J. Aarnio, vaalijohtaja Arto Jääskeläinen, viestintäjohtaja Pirkko Kauppinen, lainsäädäntöjohtaja Matti Niemivuo, lainsäädäntösihteerinä Laura Nordenstreng, erityisavustaja Johanna Ojala-Niemelä sekä johdon asiantuntija Kaisa Sistonen. Tukiryhmän sihteerinä oli ylitarkastaja Maria Wakeham. Tukiryhmä kokoontui vuosina 2003 ja 2004 kaksi kertaa.

1.4.2 Hankkeet, tapahtumat ja tiedotus

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman puitteissa asetetut hankkeet ja ohjelman tuottamat julkaisut löytyvät valtioneuvoston hankerekisteristä (diaarinumero OM016:00/2003). Lisäksi lukuisia hankkeita on suoritettu virkatyönä.

Kansalaisvaikuttamisen hanketapaamisia järjestettiin hallituskauden aikana kolme. Lisäksi ohjelma piti avaus- ja päättäjätapahtumat sekä useita teemaseminaareja (ks. liite 1). Lisäksi ohjelma tuki oppilaitoksissa, järjestöissä ja hallinnossa käytävää keskustelua luennoin, seminaarein ja artikkelein.

Ohjelma ylläpiti toiminnastaan kertovia verkkosivuja (<http://www.om.fi/Etusivu/Ajankohtaista/ArkistoidutSisallot/Kansalaisvaikuttamisenpolitiikkaohjelma>) sekä näkymää valtioneuvoston intranetissä. Lisäksi se avasi tammikuussa 2007 demokratiasta kertovan Kansanvalta.fi-sivuston ja uudisti valtionhallinnon sähköisen keskustelufoorumi Otakantaa.fi:n.

Lisäksi ohjelma julkaisi toiminnastaan ja hankkeistaan kertovaa Kanssalainen-lehteä (2004, 2005, 2007), toimitti ohjelmaesitteen (2006) ja tuotti vuoden 2006 lopussa Suomen demokratiasta kertovan selkokielisen esitteen.

2 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman toteutus ministeriöissä

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman toteutus esitellään seuraavassa tavoitteittain. Päävastuut tavoitteiden toteuttamisesta ovat jakaantuneet ministeriöittäin niin, että opetusministeriö on ollut vastuussa tavoitteista yksi ja kaksi, valtiovarainministeriö tavoitteesta kolme ja sisäministeriö kuntademokratian osalta sekä oikeusministeriö edustuksellisen demokratian osalta tavoitteesta neljä. Ministeriöt ovat kuitenkin tehneet tarpeen mukaan yhteistyötä keskenään ja ohjelman toimiston kanssa. Ohjelman toimisto on

käytännön syistä vastannut osasta tavoitteen kaksi mukaisia toimia, erityisesti yleishyödyllisen järjestötoiminnan aseman selkeyttämisestä. Ohjelmaa on pääosin toteutettu hankkeina sekä erityisesti tavoitteen yksi osalta virkatyönä.

2.1 Kansalais- ja demokratiakasvatus

Tavoite 1: Koulu ja oppilaitokset tukevat kasvua aktiiviseen ja demokraattiseen kansalaisuuteen elinikäisen oppimisen periaatteen mukaisesti. Suomen kansalaisuuden ohella kasvatuksessa tulee ottaa huomioon EU:n kansalaisuus ja maailmankansalaisuus.

Suomen uudistetut koulutusta koskevat lait, asetukset ja opetussuunnitelmien perusteet ovat kansalaisvaikuttamisen kannalta hyviä. Tutkimusten mukaan myös koululaisten tietotaso on kansainvälisessä vertailussa tältäkin osin hyvä. Ongelmallisia ovat kansalaistoimintaan kohdistuvat asenteet ja valmiudet, joissa suomalaiset ovat kansainvälisissä vertailuissa heikkoja. Kansalaiskasvatus on tärkeä osa aktiivisen kansalaisuuden virittämistä ja on ehkä tärkein keino vahvistaa kansalaisuuden tasa-arvoisuutta. Tämä johtaa huomion opettajankoulutukseen, osallistuvaan koulukulttuuriin ja oppilaskuntatoimintaan. Näissä kansalais- ja demokratiakasvatuksen perinne on heikentynyt ja monelta osin katkennut. Aikuiskoulutuksessa kansalais- ja järjestöopetus on vähäistä ja politiikan ja politiikkatieteiden opetus olematonta. Tehdyt toimet raportoidaan seuraavassa opettajankoulutusta, koulun kansalaiskasvatusta ja aikuiskasvatusta – erityisesti vapaata sivistystyötä – koskevin katsauksin.

2.1.1 Opettajankoulutus

Kansalaiskasvatuksen edellytys on, että opettajankoulutus antaa tuleville opettajille valmiuksia johdattaa oppilaat kansalaisvaikuttamiseen. Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksessa -hankkeen avulla on haluttu edistää ja lisätä kansalaisvaikuttamisen kannalta keskeisten sisältöjen käsittelyä osana opettajankoulutusta mm. käynnistämällä tutkimusta, järjestämällä täydennyskoulutusta opettajankouluttajille ja laatimalla opettajankoulutuksessa tarvittavaa aineistoa.

Toimenpiteet

- Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksessa -hanke vahvisti kansalaisvaikuttamisen osaamista ja vahvisti sen asemaa opettajankoulutuksen tutkintojen uudistuksessa. Helsingin yliopiston koordinoimaan opettajankoulutusta antavien yliopistojen hankkeeseen osallistuivat opettajankoulutuslaitosten ohella myös yliopistojen harjoittelukoulut. Opetusministeriö tuki hanketta vuosina 2004 – 2006. Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksessa -hanke on tuottanut useita artikkeleita opettajankoulutusta koskeviin julkaisuihin ja myös omia julkaisuja (ks. lähteet). Julkaisut tarjoavat aineistoa sekä opettajien perus- että täydennyskoulutuksen käyttöön. Täydennyskoulutuksen järjestäminen organisoitiin alueellisesti neljäksi ryhmäksi. Ryhmät järjestivät syksystä 2004 lähtien alueseminaareja ja -iltapäiviä opettajankouluttajille ja harjoittelun ohjaajille. Teemoja olivat opetussuunnitelmaan liittyvät kysymykset, osallistuva ja osallistava koulukulttuuri, nuorten yhteiskunnallinen aktiivisuus, opiskelijademokratian kehittäminen ja alueellisten

toimintasuunnitelmien laatiminen. Seminaarien työpajoissa on koottu esimerkkejä hyvistä käytänteistä.

- Opetusministeriö rahoitti lisäksi Jyväskylän ja Tampereen yliopistoissa kansalaisvaikuttamista ja opettajankoulutusta koskevaa tutkimusta.
- Harjoittelukoulujen edustajat osallistuivat yhteiseen oppilaskuntatoimintaa ja oppilaiden osallistumisedellytyksiä koskevaan koulutusohjelmaan vuosina 2005 ja 2006. Opetusministeriö osallistui koulutusohjelman rahoitukseen.
- Opettajankoulutuslaitokset ovat yhteistyössä sijaintikuntiansa kanssa käynnistäneet paikallisia koulutus- ja tutkimushankkeita. Opettajaksi opiskelevien järjestö SOOL ry on järjestänyt valtakunnallisia kansalaisvaikuttamisen koulutustilaisuuksia jäsenilleen. Kansalaisvaikuttamisesta on valmistunut ja tekeillä lukuisia pro gradu -töitä ja muutama väitöskirjatyö. Kansalaisvaikuttamista koskevista opinnäytetöistä on julkaistu vuonna 2006 oma katsauksensa. (Hansen, 2006)

2.1.2 Kansalaiskasvatus kouluissa

Kansainvälisessä vertailussa suomalaiset nuoret kokevat vaikutusmahdollisuutensa koulussa vähäisiksi. Nuoret ovat ottaneet Suomessa osaa oppilaskuntien ja muiden koulun hallintoelinten toimintaan olennaisesti vähemmän kuin muut pohjoismaalaiset nuoret. Suomalaisnuoret ovat tietäviä ja taitavia, mutta samanaikaisesti he ovat arvioiden mukaan omaksuneet yhteiskunnallisen toiminnan ja vaikuttamisen osalta syrjäytyneiden asenteet. Kouluissa toimivat yhteiskunnallisesti suuntautuneet ryhmät antavat nuorille mahdollisuuden reflektoida kokemuksia ja keskustella niistä. Tällä on merkitystä myös koulun ja luokan ilmapiirin kehittymiselle ja vaikutusta toisten auttamiseen laajemmin yhteiskunnassa.

Toimenpiteet

- Opetusministeriö käynnisti helmikuussa 2005 Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -hankkeen kehittämään oppilaskuntatoimintaa ja järjestämään valtakunnallista ja alueellista koulutusta sekä henkilöstön täydennyskoulutusta, rakentamaan toiminta- ja yhteistyöverkostoja, kehittämään viranomaisyhteistyötä, tukemaan kunnissa lasten ja nuorten erilaisten vaikuttamisjärjestelmien kehittymistä sekä tuottamaan tukimateriaalia.
- Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -hankkeen myötä toteutettiin kouluttajakoulutus, johon osallistui 100 kuntaa kaikista lääneistä, kaikki opettajankoulutusyksiköiden harjoittelukoulut eli yhteensä noin 300 opettajaa, rehtoria, nuorisotyöntekijää tai hallinnon edustajaa. Osallistuviin kuntiin on perustettu oppilaskuntia myös alakouluihin ja sekä yläkoulujen että toisen asteen oppilaitosten oppilaskuntien toimintaa on kehitetty.
- Opetushallitus kartoitti vuonna 2005 perusopetuksen oppilaskuntatoiminnan.
- Hallituksen esitys (HE 215/2006) perusopetuslain muuttamisesta annettiin 19.10.2006 siten, että lakiin sisällytettäisiin oppilaskuntaa koskeva säännös.
- Opetushallitus on koordinoinut Nuorten osallisuushanketta, jonka tavoitteena on kehittää pysyviä käytäntöjä nuorten syrjäytymisen ehkäisemiseksi ja osallisuuden edistämiseksi 28 hankkeen avulla 70 kunnassa erityisesti nuorille, joilla on vaikeuksia sijoittua jatko-opintoihin tai työelämään. Hankkeiden osana käynnistetään nuorisovaltuustoja ja nuorisoparlamenteja. Hanke jatkuu vuoden 2007 loppuun.
- Mediataitojen ja -osaamisen kehittämiseksi osana kansalais- ja tietoyhteiskuntataitoja käynnistettiin toimenpideohjelma. Toimenpideohjelma keskittyy mediakasvatukseen esi- ja perusopetuksessa, lukiokoulutuksessa sekä ammatillisten opintojen yhteisinä painotuksina.

Huomioon tulee ottaa myös näiden alojen opettajien perus- ja täydennyskoulutuksen kehittämistarpeet. Toimenpideohjelma valmistui tammikuussa 2007.

- Kansalaisvaikuttamisen liittyviä asioita korostetaan myös opetussuunnitelman perusteissa erityisesti perusopetuksen Osallistuva kansalaisuus ja yrittäjyys -aihekokonaisuudessa. Lukiokoulutuksessa aihekokonaisuus on nimeltään Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys.

2.1.3 Vapaa sivistystyö

Vapaan sivistystyön opinto- ja koulutustoiminnassa kansalais- ja järjestötoimintaan liittyvä tarjonta on vähäistä. Kansanopistoilla, kansalais- ja työväenopistoilla, opintokeskuksilla ja muilla vapaan sivistystyön oppilaitoksilla on monitasoisia yhteistyösuhteita kansalaisyhteiskuntaan ja järjestöihin. Ne voisivat tukea vähemmän koulutettujen ja syrjäytymisvaarassa olevien kiinnittymisessä kansalaisyhteiskuntaan sekä antaa yleisesti valmiuksia kansalais- ja järjestötoimintaan. Yleisenä tavoitteena on koulutuksessa aliedustettujen kansalaisryhmien osallistumisen lisääminen, millä voidaan edistää sosiaalista koheesiota.

Toimenpiteet

- Opetusministeriön informaatio-ohjauksella on suunnattu vapaan sivistystyön oppilaitoksia edistämään aliedustettujen ryhmien osallistumista koulutukseen ja lisäämään kansalaistaitoja ja kansalaisyhteiskuntaan osallistumisen valmiuksia koskevaa koulutusta sekä kohdennettu kehittämisavustuksia näihin tarkoituksiin.
- Opintokeskukset ovat käynnistäneet yhteisen opintokerhotoiminnan kehittämisprojektin. Opintokeskuksia ylläpitävien sivistysjärjestöjen avustuksia on suunnattu kansalaisvaikuttamista koskevaan toimintaan. Erityisenä painopisteenä on ollut opintokerhotoiminnan kehittäminen ja ohjaajien koulutus.
- Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö on käynnistänyt hankkeen, jolla kansalaisopintojen opintokokonaisuus siirretään verkkoon ja toteutetaan tähän liittyvä verkko-opintojen kouluttajakoulutus.

2.2 Kansalaisyhteiskunta

Tavoite 2: Kansalaistoiminnan juridiset ja hallinnolliset toimintaedellytykset ovat kansalaistoiminnan kannalta suotuisia ja ajanmukaisia. Kolmannella sektorilla on riittävät tutkimus-, koulutus- ja kehittämispalvelut.

Hallitusohjelma korosti kansalaisjärjestöjen aseman vahvistamista. Tehtävän painoarvo kasvoi ohjelman kuluessa, kun kansalaisjärjestöjen ja etenkin yleishyödyllisen toiminnan ehtojen kaventuminen nousi keskustelun kohteeksi. Kansalaisjärjestöjen ja julkisen vallan suhteeseen on yhteiskunnan muutoksen mukana tullut useita ongelmia. Nämä alkoivat kaventaa vapaaehtoistyön ja vertaisavun edellytyksiä aikana, jolloin yhteiskunta muuttui nopeasti. Kansalaistoiminnan- ja vaikuttamisen näkökohtia painotettiin nuorisopolitiikassa. Kansalais- ja järjestötoiminnan opetus on pohjoismaisessa vertailussa Suomessa pientä ja pääasiassa opintokeskusten tehtävänä. Sama koskee politiikan ja politiikkatieteiden osuutta aikuiskasvatuksessa. Järjestötutkimus ja kansalaistoiminnan yliopisto-opetus on ollut hajanaista.

Toimenpiteet

- Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunta selvitti kokonaiskuvan kansalaisyhteiskunnan merkityksestä. (Oikeusministeriön julkaisuja 2005:14) Helmikuussa 2006 julkistetussa raportissa tehtiin 25 esityskokonaisuutta. Lausuntojen jälkeen päätettiin edistää 12 kokonaisuutta, jotka ohjelma lähetti edelleen ministeriöihin toteutettavaksi.
- Ohjelma käynnisti selvityksen kansalaisjärjestöjen yleishyödyllisyyden määritelmästä sekä hankintalain ja verotuksen vaikutuksesta niiden toimintaan. (Oikeusministeriön julkaisuja 2006:14) Oikeusministeriö kutsui selvitysmiehen valmistelemaan Kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytykset -työryhmän ehdottamaa valtioneuvoston periaatepäätöstä, joka annettiin 8.3.2007.
- Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan esitysten pohjalta valmisteltiin valtioneuvoston asetus kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunnasta. Asetus hyväksyttiin valtioneuvoston yleisistunnossa 15.3.2007.
- Nuorisotyö ja uusi nuorisolaki (laki 72/2006, voimaan 1.3.2006) korostavat nuorten aktiivista kansalaisuutta ja mahdollisuuksia osallistua paikallista ja alueellista nuorisotyötä ja -politiikkaa koskevien asioiden käsittelyyn. Lisäksi laissa säädetään, että nuoria on kuultava heitä koskevissa asioissa. Lakiin sisältyy tavoite sukupolvien, sukupuolten ja alueiden tasa-arvosta.
- Jyväskylän yliopisto aloittaa kansalaistoiminnan asiantuntijuuden maisteriohjelman ja kansalaistoiminnan tutkijakoulun vuonna 2007. Toiminnan pohjaksi tehtiin laaja kartoitus ”Kansalaistoiminnan yliopistollinen opetus ja tutkimus Suomessa” (Ruuskanen, 2006) Kansalaistoiminnan tutkimus- ja kehittämisverkosto valmistellaan vuoden 2007 aikana.
- Selvitys kansalaisopistojen asemasta ammattikorkeakouluissa valmistuu vuonna 2007; ammattikorkeakoulut ottavat osan kansalaistoiminnan kehittämisvastuusta.
- Kansalais- ja järjestötoiminnan koulutusta on lisätty yhteistyössä järjestöjen ja vapaan sivistystyön kanssa yhtenä tavoitteena helpottaa järjestöissä tarvittavaa sukupolvenvaihdosta.
- Ohjelman aikana on tuettu hankkeita, joissa pyritään kehittämään uusia kansalaistoiminnan malleja muuttuvassa kaupunkikulttuuriympäristössä.
- Vuoden 2006 aikana opetusministeriö käynnisti kolmiosaisen hankkeen, jossa kehitetään nuorten media- ja vaikuttamistaitoja.

2.3 Kansalaisvaikuttaminen

Tavoite 3: Perinteisiä ja uusia kansalaisvaikuttamisen kanavia kehitetään niin, että ne tukevat kansalaisten täyttä osallistumista yhteisöjen ja yhteiskunnan toimintaan. Hallinnolla on tarpeelliset työkalut ja asenteellinen valmius vuorovaikutukseen kansalaisten kanssa.

Kansalaisten ja kansalaisjärjestöjen osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien parantamiseen tähdännyt työ alkoi valtion keskushallinnossa 2000-luvun taitteessa. Työn tukena oli OECD:ssä käynnissä ollut vastaava työ (Citizens as Partners). Suomessa tämä työ muodostui Kuule kansalaista – valmistelee viisaasti -hankkeista, joilla pyrittiin parantamaan mahdollisuuksia tulla kuulluksi päätöksenteon valmistelussa sekä Otakantaa.fi-kokeilusta, jossa pyrittiin konkreettisella välineellä edistämään yksittäisten kansalaisten kuulemista.

Politiikkaohjelma antoi puitteen tämän työn jatkamiseen ja valtiovarainministeriö käynnisti kolmannen Kuule kansalaista -hankkeen, jonka erityistavoitteena oli johdon ja virkamiesten sitouttaminen kansalaisten kuulemisen edistämiseen. Ohjelman kuluessa todettiin, että hallinnon ja kansalaisten suhde on yksi demokratian tärkeimpiä kehittämisen kohteita ja vaatii pitkäjänteistä työtä. Tälle ja samalla OECD:n kanssa tehtävälle jatkotyölle haettiin suuntaviittoja Kansalaisvaikuttamisen pyöreän pöydän keskusteluilla ohjelman loppuvaiheessa.

Toimenpiteet

- Ministeriöiden kansliapäälliköt allekirjoittivat vuonna 2005 hallinnon yleiset periaatteet kansalaisten kuulemisesta -julkilausuman, jonka tavoitteiden toteutumista valtiovarainministeriö seuraa. Julkilausuman allekirjoitti myös Suomen Kuntaliitto sekä kuntien edustajia.
- Kansalaisten kuulemisesta laadittiin virkamiehille ja viranhaltijoille tarkoitettu opaskirja. (Valtiovarainministeriö, 2005)
- Tehtiin selvitys kuulemisesta ja osallistumisesta tietoverkoissa. (Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 2/2005)
- Kansalaisjärjestöstrategiat tulee laatia kaikissa ministeriöissä viimeistään vuoden 2006 loppuun mennessä ja niistä pyydetään selvitykset vuonna 2007.
- Digi-tv:stä kansalaisvaikuttamisen kanavana on laadittu selvitys. (Liikenne- ja viestintäministeriön ArviD julkaisuja 5/2005)
- Valtionhallinnon sähköisen kuulemisen laajempi kehittäminen on valmistelussa.
- Ruotsinkielisen järjestökentän ja ministeriöiden yhteistyöryhmä SAG edistää kansalaisjärjestöjen kuulemista valmisteluprosessien eri vaiheissa. Erityisesti kiinnitetään huomiota kuulemismahdollisuuksiin valmistelun aloite- ja alkuvaiheissa. Yhteistyöryhmä aloitti toimintansa vuoden 2006 alussa ja sen toimikausi päättyy syyskuussa 2008.
- Valtionhallinnon viestinnän arviointiperusteet kehitettiin valtioneuvoston kanslian hankkeessa. Uudistetuissa arviointiperusteissa kansalaismielipiteen seuraaminen on yksi arviointikriteereistä. (Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 3/2005; 4/2005)
- Tuettiin selvitystyötä kansalaisten kuulemisesta EU:n vesipolitiikan puitteiden toteuttamiseen Suomessa. (Suomen luonnonsuojeluliitto ry, 2007)

2.4 Edustuksellinen demokratia

Tavoite 4: Edustuksellisen demokratian rakenteet ja käytännöt toimivat hyvin kaikilla päätöksenteon tasoilla ja niissä otetaan huomioon tapahtuvat muutokset tietoyhteiskunnasta globaalistumiseen.

Tavoite raportoidaan kahtena kokonaisuutena: ensisijaisesti sisäasianministeriön vastuulla olleen kuntademokratian kehittämisenä ja ensisijaisesti oikeusministeriön vastuulla olleen yleisen edustuksellisen demokratian kehittämisenä.

2.4.1 Kunnallinen demokratia

Kuntien toiminnan markkinaehtoistuminen ja verkostoituminen ovat esimerkkejä niistä kuntien toimintaympäristön muutoksista, jotka vaikuttavat kunnalliseen demokratiaan.

Hallitusohjelmassa tavoitteiksi asetettiin kunnallisen itsehallinnon kehittäminen turvaamalla kansalaisten vaikuttamismahdollisuudet seutuistumisen, yhtiöittämisen ja muiden uudentyypisten palvelutuotantomuotojen myötä syntyneissä tilanteissa. Kunnallisten luottamushenkilöiden asemaa ja luottamushenkilöorganisaatioiden työtä tuli kehittää. Osallisuushankkeen tulosten pohjalta annettu valtioneuvoston selonteko (VNS 3/2002) totesi, että vuoropuhelu kansalaisten, luottamushenkilöiden ja viranhaltijoiden välillä on kehittämätöntä ja että edustuksellisen demokratian kehittämistarve on ilmeinen.

Kunnallisen demokratian kehittämishanke keskittyi kuntien toiminnan verkostoitumisen ja markkinehtoistumisen sekä edustuksellisen demokratian yhteensovittamismahdollisuuksien selvittämiseen. Edustuksellisen demokratian näkökulmasta verkostoitumis- ja markkinaehtoistumiskehitys on aiheuttanut lukuisia ongelmia. Hanke on kartoittanut näitä ongelmia sekä luonut asettamispäätöksen tehtävänannon mukaisesti edellytyksiä kansanvaltaisen ohjauksen vahvistamiselle kunnissa. Se on pyrkinyt legitimoimaan ja luomaan hyväksyttävyyttä kuntien uusille toimintatavoille.

Toimenpiteet

- Markkinaehtoistumisen ja verkostoitumisen ongelmat kunnallisen demokratian näkökulmasta kartoitettiin Kuntademokratian vihreässä kirjassa. (Sisäasiainministeriön julkaisuja 2/2005)
- Yksityiskohtainen kartoitus ongelmista paikallisesta näkökulmasta kirjattiin hankkeen toiseen väliraporttiin. (Sisäasiainministeriön julkaisuja 2/2006) Lisäksi tilattiin ja julkaistiin useita hankkeen aihealueeseen liittyviä tutkimuksia (ks. lähteet)..
- Kuntalain muutoksilla parannettiin kunnallisten luottamushenkilöiden toimintaedellytyksiä: laki kuntalain muuttamisesta (578/2006) tuli voimaan 1.8.2006. Laki mahdollistaa ns. pormestarimallin käytön ja antaa kunnan luottamushenkilöille oikeuden saada palkatonta vapaata työstään luottamustoimen hoitamista varten. Se antaa kunnille mahdollisuuden tukea valtuustoryhmien toimintaa sekä sisältää kuntalain 51 §:n mukaisen otto-oikeuden laajentamisen johtokunnan osalta ja rajoittamisen yhteisen toimielimen osalta tähdäten kuntien yhteistoiminnan esteiden poistamiseen.
- Toteutettiin kuntalain muutoksia kuntien omistajaohjauksen vahvistamiseksi ja läpinäkyvyyden lisäämiseksi kunnallishallinnossa. Hallituksen esitys (HE 263/2006) kuntalain muuttamiseksi annettiin 17.11.2006. Se sisältää kunnallisia liikelaitoksia ja kuntakonsernia koskevia uusia lainsäädäntöehdotuksia. Tavoitteena on mm. parantaa valtuustojen edellytyksiä ohjata kuntakonsernia sekä selkeyttää kunnallisten liikelaitosten asemaa markkinoilla.
- Tehtiin selvitys kuntien yhteistoiminnan ja hankintalainsäädännön välisten rajapintojen selkeyttämiseksi. Selvitys valmistui osana kuntakonserni- ja liikelaitostyöryhmän mietintöä 2006. (Sisäasiainministeriön työryhmämietintöjä 9/2006)
- Kehitettiin yhdessä viiden kumppanuuskunnan kanssa hyviä käytäntöjä ja ratkaisukeinoja havaittuihin ongelmiin. Kehitettiin mm. poliittisen ohjauksen vahvistamiseen tähtäviä konsernijohtamisen toimintatapoja, kuntakonsernin strategisen ohjauksen mallia sekä poliittisen ohjauksen malleja tilanteisiin, joissa palveluja ulkoistetaan. Lisäksi tehtiin paikallisia toimenpiteitä luottamushenkilöiden aseman parantamiseksi.
- Hankkeen tutkimustoiminnassa pyrittiin kartoittamaan demokratian ja tehokkuuden suhdetta sekä demokratian toteutumista ylikunnallisissa toimielimissä.
- Selvitettiin mitä kuntalaisten osallistumista ja vaikuttamista tukevia sekä heikentäviä tekijöitä Imatran paikalliseen elämään sisältyy. Samalla kartoitettiin keinoja eri

kuntalaisryhmien osallistumisen lisäämiseksi ja vaikuttamisen edellytysten vahvistamiseksi. Tarkasteltavia ryhmiä olivat nuoret, ikäihmiset, maahanmuuttajat, työttömät ja kunnalliset päätöksentekijät. Lisäksi tutkimuksessa arvioitiin, miten sukupuolten väliset erot vaikuttavat osallistumiseen. (Sisäasiainministeriön julkaisuja 30/2005)

- Kunnallista demokratiaa kehitettiin Suomen Kuntaliiton koordinoimassa Kunnallisessa demokratiatilinpäätös -hankkeessa. Sisäasiainministeriö ja oikeusministeriö olivat osana kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaa yhteistyökumppaneina hankkeessa. Vuosina 2004 – 2008 toteutettava hanke luo kunnille mallin kunnallisen demokratian tilan itserviointia, vertailua ja mittaamista varten. Hankkeen teemoissa huomioidaan tasa-arvo (sukupuolten välinen tasa-arvo, alueellinen ja sosiaalinen edustavuus sekä erityisryhmien osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet).
- Kunnallisen demokratian kehittämishankkeen laajempi esittely sisältyy joulukuussa 2006 julkistettuun loppuraporttiin ”Kuntademokratian valkoinen kirja”. (Sisäasiainministeriön julkaisuja 56/2006)

2.4.2 Edustuksellinen demokratia

Edustuksellisen demokratian tilaa voidaan Suomessa pitää yleisesti ottaen hyvänä.

Vaalijärjestelmä toimii luotettavasti, äänestäminen on helppoa ja vaalien tulokset saadaan selville nopeasti. Vaaleihin liittyvä tiedonvälitys on tasapuolista ja laadukasta. Eduskunnassa edustettuina olevia puolueita voidaan tukea kohtuullisessa määrin valtion varoista. Keskeisten valtioelinten tehtävät ovat sopusoinnussa keskenään ja valtiojärjestelmä pystyy tehokkaaseen päätöksentekoon.

Ongelmat liittyvät vaalitavan kehittämistarpeeseen, eduskuntavaalien äänestysaktiivisuuden laskuun yli 80 prosentista alle 70 prosentin sekä kysymykseen suoran demokratian lisäämisestä. Suomessa on kuitenkin toistaiseksi pitäyditty siinä linjauksessa, että päätöksentekomenettely nojaa edustukselliseen demokratiaan ja että esimerkiksi neuvoo-antavia kansanäänestyksiä käytetään harkitusti ja maltillisesti. Hallitusohjelman mukaan kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmassa tuli tarkastella edustuksellisen demokratian toimivuutta erityisesti eduskuntavaaleissa ja kunnallisvaaleissa.

Toimenpiteet

- Oikeusministeriö laati arviomuistiot eduskuntavaalien suhteellisuuden, europarlamenttivaalien ja valtiollisen kansanäänestyksen sekä kansanaloitteen kehittämisestä hallitusneuvotteluja varten.
- Jatkettiin vaalien teknisen toteuttamisen yksinkertaistamista. Kunnallisvaaleissa vuonna 2008 kokeillaan sähköistä äänestämistä äänestyspaikalla Karkkilassa, Kauniaisissa ja Vihdissä.
- Koordinoitiin ja kehitettiin vaalitiedotusta ja -aktiivointia europarlamentti- ja kunnallisvaaleissa vuonna 2004. Aktiivointitoimenpiteitä kohdennettiin erityisesti nuorille ja muille ryhmille, joiden äänestysaktiivisuus on alhainen. Vaalitiedotustyöryhmän muistion (Oikeusministeriön julkaisuja 2004:13) ja siitä saatujen lausuntojen (Oikeusministeriön julkaisuja 2005:9) suositusten mukaisesti aktiivista tiedotusta päätettiin jatkaa myös eduskuntavaalien yhteydessä vuonna 2007 juhlavaalien teemalla ja oikeusministeriön äänestysaktiivisuuskampanjalla.
- Arvioitiin valtiollisen kansanäänestysinstituution kehittämistarve. (Nordenstreng, 2004)

- Kartoitettiin suomalaisen demokratian tietopohjaa (Borg, toim., 2004; Borg 2005). Tehtiin esitys suomalaisiksi demokratiaindikaattoreiksi ja niiden seurannaksi. (Borg, toim., 2006) Tasa-arvokysymyksille varattiin indikaattoreissa itsenäinen osuus. Tämän lisäksi useimpia aihealueita on mahdollista tarkastella sukupuolen mukaisen tasa-arvon edellyttämällä tavalla.
- Valmisteltiin demokratia-asioiden hallinnon koordinaatiota oikeusministeriössä ja luotiin pohja kansalliselle demokratiapolitiikalle.
- Kansanvalta 2007 -toimikunnan mietinnön mukaisesti (Oikeusministeriön julkaisuja 2005:1) käynnistettiin aatepohjaisten ajatuspajojen (think tank) tukeminen hyödyntämään yhteiskunnallista tutkimusta sekä tähän liittyvää kotimaista ja kansainvälistä verkottumista. (Turunen, 2005; Kervinen, 2006)
- Poliittisen järjestötoiminnan tilasta tilattiin tutkimus. (Ruostetsaari, 2005)

3 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman ja jatkotoimien arviointia

3.1 Kansallinen demokratiahanke

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman keskeisin tulos on ohjelman aikana kiteytyneet kokonaiskuva toimista, joilla julkinen valta voi vahvistaa demokratiaa. Vaikka demokratian toteutuminen riippuu perimmiltään kansalaisten omasta aktiivisuudesta, julkinen valta voi – ja perustuslain mukaisesti sen tulee – edistää osallistumista ja vaikuttamista. Käsitys on vahvistunut ohjelman hankkeiden arvioinneissa.

Demokratia ja kansalaisvaikuttaminen -asiakirja viitoittaa jatkossa tehtävää demokratian ja kansalaisvaikuttamisen kehittämistä. Asiakirjassa kirjataan demokratiapolitiikan perusteet ja nostetaan esiin erityiset kehittämiskohteet. Yhdessä täsmentyvän indikaattoritiedon kanssa asiakirja antaa mahdollisuuden tarkastella kokonaiskuvaa toimista, vaikka toteutus on hajautettu useisiin vastuullisiin ministeriöihin.

Politiikkaohjelma toimintakonseptina sopii hyvin sellaisiin tärkeäksi koettuihin teemoihin, jotka ovat pitkään jääneet vähälle huomiolle ja joissa tulee käynnistää suuri määrä toimia useilla hallinnonaloilla. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma kansallisena demokratiahankkeena on tästä hyvä esimerkki.

Suomi on kansainvälisissä demokratiavertailuissa esimerkillinen demokratia. Suomalaisista 90 prosenttia pitää sitä parempana kuin muita järjestelmiä. Lainsäädännössä demokratian näkökohdat on asiasta tehdyn selvityksen mukaan otettu hyvin huomioon. (Nordenstreng, 2004)

Demokratian ongelmat liittyvät osallistumisen ja vaikuttamisen heikkenemiseen ja näissä tapahtuvaan eriarvoistumiseen. Osin ongelmat ovat vakiintuneiden demokratioiden yhteisiä, mutta ne ilmenevät Suomessa muita Pohjoismaita jyrkemmin. Suomi on jakautumassa aktivoituihin ja passivoituihin kansalaisiin.

Kehitys kohti meritokraattista yhteiskuntaa johtaa siihen, ettei suuri osa ihmisistä koe itseään täysivaltaisiksi kansalaisiksi. Erityisesti nuoret ja lyhyen koulutuksen saaneet tarvitsevat lisää

kansalaistoimintaan ja -vaikuttamiseen sosiaalistavia osallistumisen mahdollisuuksia. Näiden ongelmien ratkaisu vaatii pitkäjänteistä ja laaja-alaista työtä.

Ongelmat johtuvat siitä, ettei Suomessa ole viime vuosikymmeninä seurattu demokratian ja sen edellytysten kehitystä eikä toteutettu demokratiapolitiikkaa samalla tavalla kuin useissa muissa maissa, erityisesti Pohjoismaissa. Poliittikaohjelma on pyrkinyt korjaamaan tätä jälkeenjääneisyyttä vahvistamalla demokratiapolitiikassa tarvittavaa tietopohjaa, käynnistämällä keskeisissä tavoitteissa kehittämishankkeita ja tekemällä esityksiä hallinnon kehittämisestä niin, että demokratiaa voidaan pysyvästi kehittää.

3.1.1 Tavoite 1: Kansalais- ja demokratiakasvatus

Kansalaiskasvatuksessa käynnistettiin useita kehitysprosesseja ja sen tutkimusta vahvistettiin. Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksessa on vahvistunut sisällöllisesti ja uusissa tutkintovaatimuksissa. Osallistuvan koulukulttuurin kehittämiseen ja tässä koulun, kunnan ja järjestöjen yhteistyöhön on panostettu voimakkaasti. Maininta oppilaskunnista esitettiin otettavaksi lakiin perusopetuksesta. Vapaan sivistystyön kehittämISRahat ohjattiin tukemaan aktiivista kansalaisuutta ja kansalaisyhteiskunnan toimintaa.

Oleellinen kysymys on, nouseeko kansalaiskasvatus jatkossa koko opetushallinnon kehittämistyön painopisteeksi. Toimintaa tulee jatkaa ja suunnata se myös katvealueille, esimerkkinä kansalaiskasvatus ammatillisessa koulutuksessa sekä kansalaisoppimiseen ja poliittiseen lukutaitoon liittyvät kysymykset aikuiskasvatuksessa. Erityinen sivistyspolitiikkaa koskeva haaste on kansalaisten eriarvoisuus vaikuttajana. Pitkäaikainen haaste on kehittää sellaista kansalaisuuden identiteettiä, jossa paikallisen, kansallisen, Euroopan unionin ja maailmankansalaisuuden ulottuvuudet lomittuvat.

3.1.2 Tavoite 2: Kansalaisyhteiskunta

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmassa kehitettiin kokonaisnäkemystä sektoreihin jakautuneen kansalaisyhteiskunnan, erityisesti järjestötoiminnan tilasta, merkityksestä ja kehittämistarpeista. Osin tavoite on yhteinen edellisten kanssa: kansalaistoiminnan asiantuntijuuden maisteriohjelma, aihepiiriä käsittelevä tutkijakoulu ja ammattikorkeakoulujen kiinnostus kansalaistoiminnan opetukseen ovat tärkeitä askeleita eteenpäin. Suunniteltu kansalaistoiminnan kehittämiskeskus vahvistaisi alalla tarvittavaa yhteistyötä. Jatkossa toimet tehostavat myös järjestöissä tapahtuvaa opintotoimintaa, joka on Suomessa oleellisesti heikompaa kuin muissa Pohjoismaissa.

Kansalaisyhteiskunnan perusselvityksen esiin nostamat kehittämistoimet on aloitettu. Niistä tärkein ja samalla hankalin on kysymys yleishyödyllisen toiminnan asemasta nopeasti muuttuvassa palvelutuotannossa. Erityisen ongelmallisia ovat palvelut, joissa vapaaehtoistyön ja vertaisavun osuus on suuri ja joihin yritysmäinen tuotteistaminen, kilpailuttaminen ja verottaminen sopivat huonosti. Myös kansalaistoiminnan ja -yhteiskunnan kysymyksissä kehitystyötä tulee jatkaa politiikkaohjelman jälkeen.

3.1.3 Tavoite 3: Kansalaisvaikuttaminen

Toimia kansalaisten ja hallinnon vuorovaikutuksen parantamiseksi jatkettiin. Erityinen huomio oli niiden toimien tehostamisessa, joilla hallinto kuulee kansalaisia ja kansalaisjärjestöjä. Hallinnon sitoutuminen tavoitteeseen ja ministeriökohtaiset kansalaisjärjestöstrategiat ovat tässä avainasemassa. Haaste on kahtalainen. On avattava oleellisesti aiempaa enemmän päätösten tekemisen sisällöllistä prosessia niille kansalaisille ja kansalaisjärjestöille, jotka haluavat vaikuttaa, mutta kokevat, ettei siihen ole keinoja. Toiseksi on kehitettävä keinoja, joilla myös niiden ääni kuuluu, jotka ovat menettäneet uskonsa vaikuttamiseen.

Ministeriöiden kansalaisjärjestöstrategioiden sekä uusien tiedotus-, kuulemis- ja aloitemenetelmien kehittämistä tulee jatkaa. Kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien eroihin on kohdennettava erityinen huomio. Siksi viestinnän pitkäjänteinen, kohderyhmät huomioon ottava suunnittelu on tärkeää. Tietoverkkojen käyttö tarjoaa tähän runsaasti uusia mahdollisuuksia, missä Otakantaa.fi-keskustelufoorumi on hyvä lähtökohta. Suomen tulisi pysyä yhtenä tietoyhteiskunnan kärkimaana. Kehitystyössä on huolehdittava siitä, että uudet menetelmät eivät entisestään heikennä vähän osallistuvien ja erityisryhmien mahdollisuutta täysipainoiseen kansalaisuuteen. Jatkotyön aineksia tarjoaa kansalaisten, kansalaisjärjestöjen, hallinnon ja poliittisen päätöksenteon suhteita analysoinut sarja pyöreän pöydän keskusteluja. Jatkossa yhteys kansainväliseen kehittämistyöhön on eduksi.

3.1.4 Tavoite 4: Edustuksellinen demokratia

Kunnallisen demokratian kehittämishanke pyrki parantamaan valtuuston ohjausvaltaa muuttuvassa toimintaympäristössä ja hankkeen puitteissa tehtiin useita lakimuutoksia. Rakennemuutos sekä kunnallisvaalien äänestysaktiivisuuden ja muun osallistumisen erot vaativat myös jatkossa tarkastelua demokratian näkökulmasta. Muutokset korostavat tarvetta luottamushenkilöiden työmenetelmien ja luottamustoimen hoidon edellytysten parantamiseen.

Edustuksellisen demokratian tilan selvitys (Oikeusministeriön julkaisuja 2005:1) nosti esiin useita, osin edellisiin tavoitteisiin kuuluvia kehittämiskohteita. Säädöspohjan kannalta ongelmina ovat äänikynnysten erot eri vaalipiireissä ja kysymys kansanaloitteen ja kansanäänestyksen laajemmasta käytöstä. Näiden ratkaisuun ei politiikkaohjelman aikana löytynyt valmiutta, mutta valmistelua jatkettiin. Aatepohjaista yhteiskunnallista tavoitekeskustelua on mahdollista vahvistaa; ajatuspajoista tehdyn kokeilun kokemukset ovat myönteisiä. Tehostettua vaaliaktiivointia on tarkoitus jatkaa.

3.2 *Demokratiapolitiikan hallinto*

3.2.1 **Demokratiapolitiikan tarve**

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman kokemukset korostavat kohta kohdalta pitkäaikaisen demokratiapolitiikan tarvetta. Hallitusohjelman edellyttämänä tehdyssä pohjoismaisessa selvityksessä (Mutanen, 2004) ilmeni, että demokratia-asioiden hallinnossa on sekä keskitettyjä että hajautettuja ratkaisuja. Suomeen sopii näiden yhdistelmänä verkostomuotoinen yhteistyö. Siinä vastuu demokratian ja kansalaisvaikuttamisen

kehittämisestä on useilla ministeriöillä omilla hallinnonaloillaan ja kokonaisuutena ylläpitävällä ministeriöiden yhteistyöllä. Tämä edellyttää demokratian ja kansalaisvaikuttamisen selkeää ministeriökohtaista vastuuttamista ja resursointia. Tarvittavat rahamäärät eivät ole suuria, mutta kuitenkin tärkeitä.

Verkostomuotoisella yhteistyöllä on useita edellytyksiä, joista tärkeimmät ovat selkeä verkoston vetovastuu ja yhteinen näkemys tai visio verkoston tehtävästä. Ministeriöiden yhteistyön kannalta oikeusministeriöön perustettava demokratian vastuualue on avainasemassa. Sen tehtävä on ylläpitää yhteistyötä, koota kattava demokratian tietopohja ja tiedottaa siitä. Avoin tiedotus on myös demokratiakysymysten herkkyyden vuoksi oleellisen tärkeää. Yhteistä näkemystä on mahdollista kehittää aika ajoin koottavalla demokratiapoliittisella asiakirjalla, josta mallina on politiikkaohjelman ”testamentti” Demokratia ja kansalaisvaikuttaminen.

3.2.2 Ministeriöiden yhteistyö

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaan osallistuneet ministeriöt ovat jatkossa hyvin perusteltuja demokratiaverkoston osia: oikeusministeriö edustuksellisen demokratian, sisäasiainministeriö kuntademokratian, opetusministeriö toisaalta kansalaiskasvatuksen ja toisaalta kansalaistoiminnan sekä valtiovarainministeriö hallinnon kehittäjänä. Toiminnan piiriin tulisi saada myös muita ministeriöitä. Sosiaali- ja terveysministeriöllä on eriarvoisuutta koskevaa asiantuntemusta ja oma vastuunsa kansalaisyhteiskunnassa tärkeiden sosiaali- ja terveysjärjestöjen toiminnasta. Demokratian näkökohdat tulee ottaa huomioon viestintäpolitiikassa. Viestintä ja kansalaisten viestinnälliset perusoikeudet ovat tärkeitä demokratian toteutumiselle. Ulkoasiainministeriöllä on kansalaisjärjestövästään lisäksi erityinen rooli demokratiaan liittyvissä ihmisoikeuskysymyksissä. Ympäristöministeriöllä on vahva kokemus kansalaisten kuulemisesta.

3.2.3 Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunta

Kansalaisjärjestöjen ja hallinnon suhteissa on ongelmia, jotka liittyvät useisiin politiikkaohjelman tavoitteisiin. Kansalaisjärjestöillä on yleensä hyvä yhteistyö niiden ministeriöiden kanssa, joiden hallinnonala on niitä lähellä. Ongelmana on kansalaisyhteiskuntaa koskevan kokonaisnäkökuvan puute. Tarvitaan koordinoivaa toimintaa, jolla on kolmenlaisia tehtäviä. Kokonaisnäkökymystä tarvitaan (1) kansalaisyhteiskunnan tilasta ja kehityspiirteistä, (2) kansalaisjärjestöihin kohdistuvista tai niissä tapahtuvasta tutkimuksesta, koulutuksesta ja kehittämisestä sekä (3) kansalaisjärjestöihin vaikuttavan lainsäädännön ja muun säädöspohjan kehittämisestä. Kansalaisjärjestöt kokevat tarvitsevänsä varhaisemmassa vaiheessa tietoa sellaisista hankkeista, jotka joko koskevat niiden asemaa tai joihin ne haluavat muuten vaikuttaa niin Suomessa kuin EU:ssa. Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunta voisi olla ydin näiden kysymysten käsittelylle.

4 Lähteet

- Borg, S. (2005). *Kansalaisena Suomessa. Kansalaisvaikuttaminen Pohjoismaissa ja European Social Survey 2002*. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:3. Helsinki: Edita Prima Oy
- Borg, S. (toim.) (2004). *Mahdollisuuksien maa. Kartoitusta ja puheenvuoroja suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tutkimuksesta*. Oikeusministeriön julkaisuja 2004:10. Helsinki: Edita Prima Oy
- Borg, S. (toim.) (2006). *Suomen demokratiaindikaattorit*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:1. Helsinki: Edita Prima Oy
- Ekholm, P. (2005). *Savonlinna Shanghai - Suuret suomalaiset pienessä maailmassa*. Forssan Kirjapaino Oy. Kansallinen Sivistysliitto ry
- GENUINE Network (2004). *Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman sukupuolinäkökulman valtavirtaistamisselvitys*. Helsingin yliopisto. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman monisteita
- Hansen, P. (toim.) (2006). *Katsaus kansalaisvaikuttamista käsitteleviin opinnäytetöihin. Opettajaksi opiskelevien kertomaa*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 1. Helsingin yliopisto. Helsinki: Hakapaino Oy
- Harju, A. (2004) *Aktiivisten kansalaisten Suomi. Keskustelunavaus järjestöllisen koulutuksen tehostamisesta*. Oikeusministeriön julkaisuja 2004:11. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Harju, A. (2006) *Finnish Civil Society*. KVS Foundation. Vantaa: Dark Oy
- Hiironniemi, S. (2005). *Suomen hallinto verkostona – 2000-luvun haasteiden hallintaa*. Sisäasiainministeriön julkaisuja 14/2005. Helsinki: Helsinki: Suomen Printman
- Iisakka, L. (toim) (2006). *Sosiaalinen pääoma Suomessa – Tilastokatsaus*. Tilastokeskus. Helsinki: Edita Prima Oy
- Kervinen, E. (2006). *Ajatuspajakokeilun opetukset. Poliittisia kysymyksiä käsittelevien think tank – prosessien kokeilu*. Oikeusministeriön lausuntoja ja selvityksiä 2006:16. Helsinki: oikeusministeriö
- Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman Kansalainen –lehdet 2004, 2005, 2007. Helsinki: Yliopistopaino
- Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman esite (2006). *Kohti kypsää demokraattista kulttuuria*. Helsinki: Yliopistopaino
- Kolanen, R. (toim.) (2006) *Työtä! Hyvinvointi globaalissa murroksessa*. Työväen Sivistysliitto TSL ry. Tammerpaino
- Kotilainen, S. & Sintonen, S. (toim) (2005). *Mediakasvatus 2005. Kansalliset kehittämistarpeet*. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:5. Helsinki: Edita Prima Oy

Laurinolli, T. (2007). *Ääntä vedestä. Kansalaisten kuuleminen EU:n vesipolitiikan puitteiden toteutuksessa Suomessa, erityisesti vesienhoidon yhteistyöryhmissä*. Helsinki: Art Print Oy

Liikenne- ja viestintäministeriö (2004). *Digi-tv oppimisessa – nyt ja tulevaisuudessa*. ArviD julkaisuja 05/2004. Liikenne- ja viestintäministeriö

Liikenne- ja viestintäministeriö (2005). *Digi-tv kansalaisvaikuttamisen kanavana. Esiselvitys*. ArviD julkaisuja 05/2005. Liikenne- ja viestintäministeriö

Maaseudun Sivistysliitto (2005). *Rohkeutta vai nihkeyttä? Suomalaisen kansallistunteen ja globalisaation suhde*. Hämeenlinna: Maahenki Oy

Majoinen, K. (2006). *Valtuustoryhmä ja kunnan kehittämisvalta*. Sisäasiainministeriön julkaisuja 11/2006. Helsinki: Edita Prima Oy

Mutanen, A. (2004). *Kysymyksiä demokratian kehittämisestä. Kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamiskeinojen kehittäminen sekä demokratia-asioiden hallinto Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa*. Oikeusministeriön julkaisuja 2004:4. Helsinki: Edita Prima Oy

Neuvonen, A. (2005). *Globalisaatio ja hyvinvointipalvelut*. Vihreä Sivistysliitto ry. Helsinki: Painotalo Miktor ky

Nieminen, H. Aslama, M. & Pantti, M. (2005). *Media ja demokratia Suomessa. Kriittinen näkökulma*. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:11. Helsinki: Edita Prima Oy

Nordenstreng, L. (2005). *Valtiollisen kansanäänestyksen kehittämistarpeet Suomessa. Arvioita ja kehittämislinjauja*. Oikeusministeriön julkaisuja 2004:12. Helsinki: Edita Prima Oy

OECD (2001). *Citizens as Partners. Information, consultation and public participation in policy-making*. Paris

Oikeusministeriö (2004). *Äänestysaktiivisuuden lisääminen tiedotuksen keinoin. Vaalitiedotustyöryhmän muistio*. Oikeusministeriön julkaisuja 2004:13. Helsinki: Edita Prima Oy

Oikeusministeriö. *Demokratia- ja kansalaisvaikuttaminen -asiakirja*. (Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman ministeriryhmä 2.11.2006)

Oikeusministeriö (2005). *Edustuksellinen demokratia. Kansanvalta 2007-toimikunnan mietintö*. Oikeusministeriön komiteamietintöjä 2005:1. Helsinki: Edita Prima Oy

Oikeusministeriö (2005). *Järjestöjen toiminnan yhtiöittäminen. Syitä ja seurauksia*. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:13. Helsinki: Edita Prima Oy

Oikeusministeriö (2007). *Kansalaisvaikuttaminen -hanke*. Oikeusministeriön julkaisuja 2007:1. Edita Prima Oy

Oikeusministeriö (2005). *Kohti aktiivista kansalaisuutta. Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan raportti*. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:14. Helsinki: Edita Prima, Oy

- Oikeusministeriö (2006). *Edustuksellinen demokratia. Lausuntotiivistelmä Kansanvalta 2007 -toimikunnan mietinnöstä*. Oikeusministeriön lausuntoja ja selvityksiä 2006:9. Helsinki: oikeusministeriö
- Oikeusministeriö (2006). *Kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytykset –työryhmän raportti*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:14. Helsinki: Edita Prima Oy
- Oikeusministeriö (2006). *Sähköisen kuulemisen kehittäminen valtionhallinnossa. Otakantaa-palvelun uudistaminen ja kuulemisjärjestelmän laaja kehittäminen*. Oikeusministeriön lausuntoja ja selvityksiä 2006:6. Helsinki: oikeusministeriö
- Opetushallitus (2006). *Perusopetuksen oppilaskuntatoiminnan kartoitus 2005*, Moniste 9/2006. Opetushallitus
- Opetusministeriö (2005). *Osallistuva oppilas - yhteisöllinen koulu; oppilaskunnan ohjaavan opettajan opas*. Opetusministeriön julkaisuja 2005:19. Helsinki: Yliopistopaino
- Paasilehto, S. (toim.) (2007). *Demokratia ja säädöspolitiikka. Eduskunnan juhlaseminaari 2. lokakuuta 2006*. Eduskunnan kanslian julkaisu 1/2007. Edita Prima Oy
- Paloheimo, H. (toim.) (2005). *Vaalit ja demokratia Suomessa*. Porvoo: WSOY
- Pikkala, S. (2005). *Kunnallisvaalit kuntademokratian kuvaajana. Kuntien demokratiatilinpäätös, Teema I. Yhteenvetoa ”vaalitulinpäätöksistä*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto
- Pikkala, S. (2006). *Kunta kuntalaisosallistumisen edistäjänä. Kuntien demokratiatilinpäätös, Teema II. Kuntademokratian toimintatavat*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto
- Rantala, J. & Salminen, J. (toim.) (2006). *Kansalaisvaikuttamisen edistäminen koulussa ja opettajankoulutuksessa*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 5. Helsingin yliopisto. Helsinki: Hakapaino Oy
- Rantala, J. & Siikaniva, A. (toim.) (2005). *Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksen haasteena*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 3. Helsingin yliopisto. Helsinki: Hakapaino Oy
- Ruuskanen, P. Maukonen, M. & Tuikkanen, A. (2007) *Kansalaistoiminnan yliopistollinen opetus ja tutkimus Suomessa*. Oikeusministeriön julkaisuja 13/2006. Helsinki: Edita Prima Oy
- Ruostetsaari, I. (2005). *Toimenkuva katoamassa vai ”valoa ikkunassa”? Paikallisen poliittisen järjestötoiminnan tila*. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:10. Helsinki: Edita Prima Oy
- Ryynänen, A. (2006). *Kunnan luottamushenkilö. Edustaja, päättäjä, poliitikko*. Sisäasiainministeriön julkaisuja 23/2006. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Saari, M. (2005). *Miten etenee Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen? Sukupuolinäkökulman valtavirtaistamisselvityksen seurantalutkimus*. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman monisteita

Sisäasiainministeriö (2005). *Kuntademokratian vihreä kirja. Kunnallisen demokratiahankkeen I väliraportti*. Sisäasiainministeriön julkaisuja 2/2005. Helsinki: sisäasiainministeriö

Sisäasiainministeriö (2005). *Kuuleeko kunta kansalaista. Paikallinen julkisuus ja kunnallinen demokratia Imatralla*. Helsingin yliopisto, viestinnän tutkimuskeskus CRC. Sisäasiainministeriön julkaisuja 30/2005. Helsinki: sisäasiainministeriö

Sisäasiainministeriö (2006). *Kuntakonserni- ja liikelaitostyöryhmän mietintö*. Sisäasiainministeriön työryhmän mietintöjä 9/2006.

Sisäasiainministeriö (2006). *Kuntademokratian valkoinen kirja. Kunnallisen demokratian kehittämishankkeen loppuraportti*. Sisäasiainministeriön julkaisuja 56/2006. Helsinki: sisäasiainministeriö

Suutarinen, S. (2006). *Aktiiviseksi kansalaiseksi - Kansalaisvaikuttamisen haaste*. PS-kustannus

Syrjäläinen, E. & Värrä, V-M. & Eronen, A. (2005). *Opettajaksi opiskelevat ja kansalaisvaikuttaminen*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 4. Helsingin yliopisto. Helsinki: Hakapaino Oy

Syrjäläinen, E. & Eronen, A. & Värrä, V-M. 2006. *Opettajaksi opiskelevien kertomaa*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 6. Helsingin yliopisto. Helsinki: Hakapaino Oy

Syvärinen K. & Kaakkurinniemi, T. (toim.) (2005). *Kohti punaista planeettaa. Työ demokratia ja globalisaatio-hankkeen loppuraportti*. Kansan Sivistystyön Liitto KSL ry. Loimaa: Priimus Paino

Turunen, J. (2005) *Think tankit ja poliittiset säätiöt Euroopassa. Esityksiä suomalaisista toteuttamismalleista*. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:4. Helsinki: Edita Prima Oy

Törrönen, A. & Kirstinä, A. (2006). *Yhteisöllisyyden sytykkeitä. Selvitys vapaan sivistystyön mahdollisuuksista vetäytyvien kansalaisten sitouttamisessa yhteiskuntaan*. Hakuprint ky.

Valtiovarainministeriö (2005). *Kuule kansalaista – valmistele viisaasti! Käsikirja virkamiehille ja viranhaltijoille*. Valtiovarainministeriön julkaisuja 2005. Helsinki: Edita Prima Oy

Valtiovarainministeriö (2005). *Kuuleminen ja osallistuminen tietoverkoissa*. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 2/2005. Helsinki: Edita Prima Oy

Valtioneuvoston kanslia (2005). *VISA- valtionhallinnon viestinnän seuranta- ja arviointijärjestelmä*. Valtiohallinnon viestintä 2007 –hanke. Osa II: Tutkimusraportit. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 4/2005

Valtioneuvoston kanslia (2005). *VISA – valtionhallinnon viestinnän seuranta- ja arviointijärjestelmä*. Valtiohallinnon viestintä 2007 –hanke. Osa I. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2005

Valtioneuvoston selonteko kansalaisten suoran osallistumisen kehittymisestä. VNS 3/2002 vp. <http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/utahref.scr?%7BKEY%7D=VNS+3/2002++>

Vehviläinen, J. (2005). *Rajatonta palvelua? - Nuorten osallisuushankkeen arvioinnin väliraportti*. Opetushallitus. Helsinki: Hakapaino Oy

Wallen, B. (2005). *Kyllä kansalaisuudelle. Aloitteita ja esimerkkejä Pohjolasta*. Kansanvalistusseura. Vantaa: Dark Oy

Wallen, B. (2005) *Nordiska initiativ för aktivt medborgarskap utgående från principen om livslångt lärande*. Justitieministeriets publikationer 2005:1. Helsinki: Edita Prima Oy

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman järjestämät suuret tapahtumat

23.1.2007	Kansalaiset Säätytalolla - politiikkaohjelman päätösseminaari	KVPO
Syksy 2006	Albertinkadun ajatuspajat -sarja (8 seminaaria)	KVPO/SKAF ry
2.10.2006	Demokratian ja säädöspolitiikan yhteys -juhlaseminaari	KVPO/Eduskunta
17.3.2006	Demokratian tietopohja -seminaari	KVPO
6.3.2006	Think tank -hankkeen arviointiseminaari	KVPO
26.1.2006	Kansalaisvaikuttamisen hanketapaaminen	KVPO
1.11.2005	Punainen julistus -juhlaseminaari	KVPO/Tampereen kaupunki
5.4.2005	Mihin puolueita tarvitaan? -seminaari	KVPO
13.9.2005	Täällä nuori - kuuleeko Suomi -seminaari	KVPO/opetusministeriö
19.5.2006	Kansalaisvaikuttamisen hanketapaaminen	KVPO
7.3.2005	Suomalainen kansalaisena -seminaari	KVPO
27.10.2004	Sukupuolinäkökulman valtavirtaistamisseminaari	KVPO/Geneuine Network
21.10.2004	Mediakasvatusseminaari	KVPO/Tietoyhteiskuntaohjelma
27.-28.9.2004	Demokratiatapahtuma Tampereella	KVPO/Tampereen kaupunki/Tampere klubi
	Kansalaisvaikuttamisen tutkimustarpeet -seminaari Tampereella	KVPO/Yhteiskuntatieteellinen tietotarkisto
17.9.2004		
14.9.2004	Kansalaisvaikuttamisen hanketapaaminen	KVPO
25.4.2004	Sitoutunut demokratiakasvatus -seminaari	KVPO
16.3.2004	Avausseminaari	KVPO
25.2.2004	Vaalit 2004 -työseminaari	KVPO
16.12.2003	Ministerin puolue- ja sivistysjärjestötapaaminen	KVPO

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman tukemia muita tapahtumia

16.-17.10.2006	Gender Suffrage, Citizenship	Tampereen yliopisto
20.9.2006	Kansalaisvaikuttaminen NYT -seminaari	Helka ry/Suomen Kuntaliitto
3.-4.2.2006	Mediatutkimuksen päivät	Helsingin yliopisto
6.10.2005	Media kansalaisuuden rakentajana	Tampereen yliopisto
4.-5.2.2005	Viestinnän päivät 2005	Helsingin yliopisto

5 Liite 1